

Gülər Sabir qızı Abdullayeva²
ŞEYX QALIB DİVANINDA MƏHƏMMƏD FÜZULİ ŞEİRİNƏ YAZILAN TƏXMİSLƏR

XVIII əsr böyük Türk şairi Şeyx Qalibin poeziyaya gəldiyi dövr Osmanlı ədəbiyyatı və mədəniyyətinin dünyaya meydan oxuduğu bir dönmə təsadüf edir. Bu dönmə özündə mühüm hadisələri və görkəmli şəxsiyyətləri yaşatmaqla tarixdə iz qoymuşdur. Dövrün ən mühüm hadisələrindən bir kimi Osmanlı imperatorluğunun apardığı müharibə və islahatları, o dövrdə yazıb-yaradan şairləri, onların qoyub getdiyi zəngin irsi göstərmək olar. Tarix boyunca Osmanlı hakimiyyətinin uzunömürlü olmasında bu hadisələrin önəmli rolu olmuşdur. Bu zaman kəsimində yazıb-yaradan şairlərin meydana gəlməsində və onlara yaradılan şərait, təminat Osmanlı hakimiyyətinin xeyirxahlığından xəbər verir.

Məhəmməd Füzuli XVI Əsr Azərbaycan ədəbiyyatının və dilinin inkişafında müstəsna rolu olmuş, həm də özündən sonrakı dünya ədəbiyyatının inkişafına böyük tökən vermişdir. Onun təsiri həm də türk dünyasında görkəmli şairlərin yetişməsində önəmli rol oynamışdır. Özinəməxsus yaradıcılıq yolu keçən sənətkar böyük irsə sahibdir. Həm Füzuli, həm də Şeyx Qalib yaradıcılığında forma, məzmun cəhətdən onları birləşdirən ortaq cəhətlər var. Bu iki sənətkarı birləşdirən bir ortaq cəhət varsa, o da məhəbbət, eşq mövzusu. İlahi eşqi sonsuz məhəbbətlə tərənnüm edən bu şairlər dünyəvi eşqin əzablarını dadmış, tale yüklü bir həyat yaşamaqla ruhi sarsıntıları şeirə çevirə bilmişlər. Bu haqda H. Araslı şairin öz sözləri ilə bağlı yazır: “Nəzm fənlərinin şəhərlərinin fəth etmək üçün söz bayrağını qaldırdım. Allaha şükür ki, müxtəlif dillərin açarı ilə nəzm fənninin qapılarını açmağa başladım. Hansı qapıya çətdimsə, onu anırların üzünə açdım” (1, s. 13).

Bu şairlər qəzəl janrının ölməz nümunələrini yaratmış, bu janrda yazmaq onların zövqlərinə uyğun gəlirdi üçün özlərinin duyğu və düşüncələrini orada daha ətraflı əks etdirə bilmişdirlər. Qəzələ böyük dəyər verən Füzuli bu janrı dövrünün düşüncə adamlarına şəfa bağışlayan bir nemət “ səfəbxəşi-əhli nəzər” olduğunu yazır. Şair qəzəl yazmağı həm də “gülü- bustani-hünər” (hünər bostanının gülü) deyərək vəsf edir. Bu şairlərə görə qəzəl yazmaq sadəcə əyləncə, öləri duyğuların əks etdirən bir hal deyil, o, hikmət sahibinin lirik duyğularının, ruhi aləminin əksidir. O dövrdə qəzəl yazmaq şairin qüdrətini artırır, ona şöhrət gətirirdi. Füzuli türk divanının əvvəlində yazır:

Qəzəl bildirir şairin qüdrətini,
 Qəzəl artırır nəzimin şöhrətini.
 Köntül, gərçi əsarə çox rəsm var,
 Qəzəl rəsmün et cümlədən ixtiyar.
 Qəzəl də ki, məşhurlı-dövrən ola,
 Oxumaq da, yazmaq da asan ola (2, s. 9).

Bildiyimiz kimi Füzuli sözünün səhri orta əsrlərdə demək olar ki, bütün dünyanı özünə vələh etməkdə idi. Bu böyük sənətkarın təsir dairəsi get-gedə artaraq ətrafına çoxlu təqibçilər və təbliğatçılar toplamaqda davam edirdi. Özündən sonra demək olar ki, bütün türk dünyası onun yaradıcılığına bağlanmışdır. Böyük türk şairi Tofiq Fikrət məşhür “Füzuli” şeiri ilə təkcə türk şeir əhlini deyil, sanki bütün yer üzünün Məhəmməd Füzuliyə olan məhəbbətini əks etdirmişdir. Türk dünyasında bu ölməz şairin məhəbbət mövzulu qəzəllərini bilməyən yoxdur.

Məhəmməd Füzuli şeiri XVI əsrdən sonra Türk dünyasına poeziyasına güclü təsir göstərmiş. Xəyalı, Baqi, Nədim, Nicati və Şeyx Qalib kimi sənətkarlar ondan bəhrələnmək yazıb yaratmışlar.

Şeyx Qalib yaradıcılığında, xüsusilə də “Hüsn və Eşq” məsnəvisində Azərbaycan şairlərini məhəbbətlə yad edilməsinin özünəməxsus yeri var. Bütün bunlar Şeyx Qalibin sənətkarlarına olan məhəbbətinin sonsuz ifadəsidir. Onun divanında Məhəmməd Füzuli ilə bağlı üç təxmisi var. Bildiyimiz kimi təxmis beşik deməkdir. Bu bəşlikdə, yəni təxmisi yazan şair əvvəlcə özünün 3 yazdığı misrasını, sonra isə təxmisi yazdığı şairdən iki misra ora əlavə edərkən verir. Son bəndədə isə ənənəvi olaraq hər iki şairin adı hörmətli şəkildə. Hörmət əlaməti olaraq təxmisi kimə ithaf olunursa, onun adı birinci qeyd olunur. Bu məqalədə biz Şeyx Qalib divanında Məhəmməd Füzuliyə yazılan təxmislərin ikisi üzərində dayanacağıq.

Şeyx Qalib divanında I təxmisi belə adlanır “Təxmisi qəzəli nəfisi Məhəmməd Füzuli Bağdadı rəhmətüllahi əleyhi”. Şeirin adından göründüyü kimi şair Məhəmməd Füzulinin Bağdad elindən olduğunu dilə gətirməklə onun Bağdadda yaşayıb - yaratdığını, türk dilində şeirlər yazması haqqında məlumat varmış. Bütün bunlar həm də böyük zəkaya sahib olan Şeyx Qalibin Füzulinin onun şeirlərini əzbərdən bildiyini də bizə anladır. Buradan o da aydın olur ki, böyük istedad sahibi olan şair Füzuli kimi məşhür bir dühaya təxmisi yazmaq dərəcəsinə istedadla malik olmuşdur. Haqqında söz açdığımız təxmisin birinci bəndi belədir:

Məni ol mah giriftar bilibdir, bilirəm,
 Fikri zülfilə şəbim tar bilibdir, bilirəm.
 Necədir xətri bimar bilibdir, bilirəm.

Yar həli dilimi zar bilibdir, dilirəm.
 Dili zarında nə var bilibdir, bilirəm (3, s. 290).

Təxmisin birinci misrasında şair gözəlin, məşuqünün aşiqin dərdindən, yəni halından xəbərər olduğunu bildiyini bəyan edir. Onun fikri ilə gəcəsinin tar-mar, darmadağın olduğunu, onun sevgisi yolunda bimar olmasından xəbərər olduğunu, bildiyini dilə gətirir. Adı çəkilən təxmisdə Füzuli də yarın halından xəbəri olmasın. ürəyinin nədən zar olmasını bildiyini deyir. Təxmisin 3 -cü bəndində Qalibin öz fikirlərini poetik əks etdirməsi ilə, Füzuli fikri üst-üstə

² AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu Türk xalqları Ədəbiyyat şöbəsinin dissertantı. e-mail: guler.32114@gmail.com

düşür. Təxmisin sonrakı bəndində şair fikirlərini belə ifadə edir:

Bu deyildir tavrı vəfa neyləyim izhar olmaz,
Şaha sən məndə nüvaz, ol deyir azar olmaz.
Deməzəm niyyət üşşaka vefadar olmaz.

Yar əgər bilibdir ki mənə yar olmaz,
Mən dəxi anı ki əgər bilibdir, bilərəm (3, s. 290).

Adı çəkilən təxmisin son bəndində Füzulini məhəbbətlə yad edən şair deyir:

Əsədə, eyləyəməm doğrusu mən tərkü ədəb,
Deməzəm söylə nədəndir bu təcahül bu qəzəb.
Hər işi hikməti hər təvni kərəmətdir həp

Yar həm söhbətim olmasa, Füzuli, nə əcəb .

Özünə söhbətimi ar bilibdir, bilərəm (3, s. 290).

Şair özünün şeir mülkündə ədəbini tərk etmədiyini, aşiqin nədən belə qəzəbləndiyini, hər işdə bir kərəmətin olmasını, sevgilisi ilə danışanda, söhbət əsnasında Füzuli qəzəllərindən istifadə etməsini özünə bəzən ar bildiyini deyir. Təxmisdən gördüyü kimi Şeyx Qalib özünün Məhəmməd Füzuli səviyyəsinə hələ də gəlib çatmadığını, onun şeirləri yanında özünüki bəzən kiçik olmasını söyləməkdən çəkinir. Bu da böyük şairin samimiyyətindən xəbər verir. Məhəmməd Füzuli irsinə dərinədən bələd olan Şeyx Qalib könül dünyasında ona minnətdarlıq hissi edir.

Şeyx Qalibin II təxmisində "Təxmis qəzəli digəri Füzuli Bağdadi rəhmətullahi əleyh" adlanır. Şair bu təxmisində Məhəmməd Füzulinin "Nədir" rədifli qəzəlinə nəzirə olaraq yazmışdır. Təxmisin I bəndi belədir:

Sorma məndən məşrəbi rindanı bəpərvə nədir?
Mətləbi mətləbani vadi sevda nədir?

Tavrı mestani şərəbi nərgizi səhla nədir?

Öylə sərməstəm ki idrak etməzəm dünya nədir?

Mən kiməm saki olan kimdir meyü sabha nədir? (3, s. 291)

Şair bu bənddə məclis əhlini ondan sevdasının, mətləbinin nə olduğunu, şərəb əhlinin gözlərinin nədən mast olduğunu sormasını deyir. Məhəmməd Füzuli isə deyir ki, eşq əlindən, elə sərməst olmuşam ki, özümün kim olduğunu, hətta dünyaya niyə gəldiyimi, dünyanı belə dərk etmirəm.

Çarxdan tabi hünər pira için kam istərəm,

Özgə nakamın ki ol rüsva için kam istərəm.

Kafiri bi dindən Mevla için kam istərəm.

Gərçi canandan dili şeyda için kam istərəm,

Sorsa canan bilməzəm kami dili şeyda nədir (3, s. 291).

Bu təxmisdə müəllif omonim olan "kam" sözü vasitəsilə cinas yaratmaqla şeirin gözəlliyini və təsir gücünü artırmışdır. Birinci misradakı "kam" sözü "ağız" mənasını daşımaqla həm məcazi, həm də həqiqi anlam ifadə edir. İkinci misradakı "kam" ifadəsi "kam almaq", "qıyas almaq" və s. mənasını əks edirsə, üçüncü misradakı "kam" sözü "arzu, dilək, məqsəd, məram anlarını kəsb edir. Çərxi fələkdən, yəni yaradandan hünər sahibi olan pıranı qocalar üçün ağız istəyirəm, yəni onların yerinə danışmaq və yemək istəyirəm, bu mənada onların ağızları olmaq istəyirəm. Böyük yaradandan mənə rüsvey edənərdən qıyas almasını sağ ikən onların bələlərini görüb kəm almaq diləyirəm. Azgün və kafirlər, dindən dönənlər üçün Allahdan onları bağışlamasını, onların haqq yoluna qayıtmaları üçün xeyirli yolların açılmasını diləyirəm, dua edirəm.

Şeyx Qalibə rəğmən Məhəmməd Füzuli isə "mən canandan ürəyi eşq əlindən gəryan olan yar üçün arzu, dilək istəyirəm. Məndən ey sevda əhli, sorma ki, ürəyi gıryan olub aləmə səs salan nədir" deyir.

Təxmisin son bəndində:

Nəqdi ömrümlə dəyişdinsə əgər daği qəmi
Lövhi sənəndən silərsən nakşi qeydi mərhəmi
Tabi Qalibə həməən saat qılırsan həmə dəmi

Ahu fəryadın Füzuli incidibdir ələmi

Gər bəlayi eşq ilə xoşdur isən qovğa nədir (3, s. 291).

Bu bənddə şair deyir ki, sənə verilən ömrünü qəm, qüssə ilə keçirməyə dəyişdinsə, sənənin tələyinə yazılan mərhəməti o lövhədən siləndinsə, deməli, o saat Qalibə sən də həmdəm oldun. Şair burada özünün keşməkeşli həyatını da dilə gətirir və oxucuya az da olsa məlumat verir.

Füzuli "Ey eşq əhli, ah fəryadın bütün ələmi tutub, əgər bu hal sənə xoş gəliirsə, onda qovğa etməyin mənası nədir?" deyər sorur.

Hər iki şairin yaradıcılığında təxmis janrının özünəməxsusluqları var. Aparduğumuz müqayisələr onu bir daha göstərir ki, istər Füzuli, istərsə də Qalib bu janrın xüsusiyyətlərini dərindən bilmiş və ondan məharətlə yararlanmışdır.

Şeyx Qalibin divanını araşdırarkən Azərbaycanın mühacir şairlərindən olan Süruri arasında mənəvi bir yaxınlıq əlaqəsini görürük. Süruri XV əsrin sonu XVI əsrin əvvəllərində yaşayıb yaradan bir hürufi şair olmuşdur. O,

yaradıcılığında Nəsimi ənənələrini davam və inkişaf etdirmişdir. Hürufi görüşlərini daha geniş şəkildə inkişaf etdirən şair Səfəvilərin hakimiyyəti zamanında fəaliyyət dairəsinin geniş əraziləri əhatə etdiyi məlum olur. Süruri ömrünün bir hissəsini səfəvilər sarayında keçirmişdir. O da məlumdur ki, Şah İsmayıl hakimiyyətə gələndən sonra saraya türk dilində yazıb yaradan sənətkarları davət edirdi. Onların arasında Süruri də var idi. Süruri hürufililiyi təbliğ etsə də, məhəbbət mövzusunda yazdığı qəzəllərə daha çox şöhrət qazanmışdır. Süruri öz zamanında daha çox Füzuli yaradıcılığına təsir etmiş, müasirləri də şairin yaradıcılığından bəhrələnmişdilər. Onun hürufi qəzəllərinin dili nə qədər rəmz və simvollarla, ərəb - fars tərkibləri ilə zəngin idisə, aşiqənə qəzəllərinin dili musiqi dili qədər sadə və oxunaqlı idi. Onun:

Ta müənber kakülün xurşidə salmışdır kəmənd,
Bağlamış boynumu zənciri zülfün bənd-bənd.
Ənbərəşan zülf ilə immək dilər canə könül,
Allah-Allah, nə uzaq cövdəyə düşmüş dərdmənd (4, s. 309).

Sultan Səlim ilə Səfəvilər arasında baş verən müharibədə, yəni, Sultan Səlimim Təbrizə hücumu orada yaşayıb yaradan sənətkarların saraydan uzaqlaşmasına səbəb oldu. Onlardan bəziləri Türkiyəyə mühacirət etdilər, bəziləri başqa ölkələrə üz tutdular. Türkiyəyə mühacirət edənlərin arasında Süruri də var idi. Ömrünün sonuna kimi Türkiyədə mühacir həyatı yaşayan şairin yaradıcılığından bəhrələnlərdən biri də Şeyx Qalib olmuşdur.

XVIII əsr Türk ədəbiyyatının görkəmli şairi Şeyx Qalib özünün yaratdığı divanında ənənədən bəhrələnmə prinsiplərinə sadıq qalaraq, sələflərinin adını ehtiramla yad etmişdir. Onun divanında təkcə Türk şairləri deyil, azərbaycanlı şairlərin adını hörmət və ehtiramla anması, onlardan yaradıcılığı boyu öyrəndiyini etiraf etiraf edir. Şeyx Qalib divanında və "Hüsn və Eşq" əsərində Şəms Təbrizi, Nizami Gəncəvi, Fəridəddin Attar, Sultan Vələnd, Əlişir Nəvai, Məhəmməd Füzulini, Saib Təbrizi, Süruri, İbrahim Gülşəni və s. haqqında məhəbbətlə söz açır. Divandan o da bəlli olur ki, Şeyx Qalib adını hörmətlə çəkdiyi şairlərin bəzələrinə ayrıca nəzirələr, bəzələrinə isə təxmislər, bəzələrinə qəsidələr yazmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Füzuli. Seçilmiş əsərləri. Tərtib edən: M. Sultanov, redaktoru: H. Araslı. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1958. 350 s.

2. Məhəmməd Füzuli. Seçilmiş əsərləri. (Tərtib və müqədimə: Əkrəm Cəfərinir) Bakı, Yazıcı, 1984. 268 s.

3. Şeyh Qalib. Divanı. Hazırlayan: Naci Okcu. İbasku. Ankara. Diyanet Vəki yayınları, 2011. 958 s.

4. Azərbaycan Ədəbiyyatı tarixi. Azərbaycan CCR Elmlər Akademiyası Nizami adına Dil və Ədəbiyyat İnstitutu. Bakı, 1960. 309 s.

Açar sözlər: Şeyx Qalib, Məhəmməd Füzuli, məhəbbət şairi, qəzal, təxmis

Ключевые слова: Шейх Галиб, Мухаммад Физули, поэтический, газель, тахмис

Keywords: Sheikh Ghalib, Mohammad Fizuli, temple poet, gazelle, takhmis,

Тахмисы, посвященные стихам Мухаммада Фузули в диване Шейха Галиба Резюме

Мухаммад Фузули сыграл исключительную роль в развитии азербайджанского языка и литературы в XVI веке, а также дал большой толчок дальнейшему развитию мировой литературы. Его влияние сыграло важную роль и в развитии выдающихся поэтов тюркского мира. Художник, прошедший уникальный творческий путь, имеет огромное наследие. И у Фузули, и у Шейха Галиба есть общие черты, объединяющие их по форме и содержанию. Если между этими двумя художниками есть что-то общее, то это предмет любви. Оба поэта, воспевшие божественную любовь как бесконечную, испытали страдания мирской любви и смогли превратить свои эмоциональные потрясения в поэзию, испив сполна чашу судьбы.

В диване Шейха Галиба есть три тахмиса, посвященные Мухаммаду Фузули. Как известно, тахмис означает пятистишие (квинтет). В этом квинтете поэт, сначала пишет три стиха о себе, а затем добавляет два стиха поэта, которому посвящает тахмис. В последнем абзаце традиционно упоминаются имена обоих поэтов. В знак уважения первым упоминается имя человека, которому посвящен тахмис. В этой статье мы сосредоточимся на двух тахмисах, посвященных Мухаммаду Фузули в диване Шейха Галиба.

Takhmises Dedicated to the Verses of Muhammad Fuzuli in the Divan of Sheikh Ghalib Summary

Muhammad Fuzuli played an exceptional role in the development of the Azerbaijani language and literature in the XVI century, and also gave a great impetus to the further development of world literature. His influence played a role in the development of the outstanding poets of the Turkish world as well. An artist who has gone through a unique creative path has a huge legacy. Both, Fuzuli and Sheikh Ghalib have common features that unite them in form and content. If there is something in common between these two artists, it is an object of love. Both poets, who praised divine love as infinite, experienced their emotional turmoil in poetry, having drunk the cup of fate in full.

Sheikh Ghalib's divan has three takhmises dedicated to Muhammad Fuzuli. As you know, takhmis means the quintet. In this quintet, the poet first writes three verses about himself, and two verses of the poet, to whom the takhmis is dedicated. The last paragraph traditionally mentions the names of both poets. As a sign of respect, the name of the person to whom the takhmis is dedicated comes first. In this article, we will focus on two takhmises dedicated to Muhammad Fuzuli in Sheikh Ghalib's divan.

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova